

«Սուբհանդակ»ը № 225, առնելով արտասահմանեան թերթերից գրում է «Սամաթիա բնակեալ Սօֆի մայրապետ, գիմած ըլլալով պատրիարքարան, որպէս զի իր անշարժ կալուածներուն և գոյքերուն պաշտօնական արձանագրութիւնները կատարուին և մնան էջմիածնի վանքին, կտակաց հոգաբարձութեան քարտուղար Նշան էֆ. երկու քահանաներու հետ կը կատարէ այդ արձանագրութիւնը: Կտակուած գոյքերուն արժէքը 2500 ոսկիէն աւելի կը կարծուի»:

Խ Ո Ր Հ Ր Դ Ա Մ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

«Փառք ի բարձունս Աստուծոյ եւ յերկիր խաղաղութիւն ի մարդիկ հաճութիւն».

(Перк. Вѣст. 1910 г. № 52).

Մեզնից համարեա երկու հազար տարի առաջ, երկնային անտեսանելի բարձունքում փրկութեան ծարաւի մեղսամաճ աշխարհի վերայ լսելի եղան հրեշտակային ուրախարար աւետիքի այս խօսքերը, և այդ օրից սկսած ամեն տարի նրանք հնչում են քրիստոնեայ հաւատացեալ աշխարհի աւանջին:

«Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»: Որքան պայծառ և հանդիսաւոր խընդութիւն է լսում այս խօսքերի մէջ, մարդկային մեղքերի իշխանութիւնից ազատուելու խնդրութիւն, դէպի նոր կեանքը վերածնութեան ընդհրդութիւն: Հաւատի ու աղօթքի որպիսի ոգևորութիւն է շնչում այս կէս հրեշտակային, կէս մարդկային նուագը, որ աւերում է երկնքի և երկրի միացումն մի աստուածային սիրոյ և հաշտութեան սկզբունքով: Եւ որպիսի սքանչացմամբ են լցնում մինչև այսօր այս հնչիւնները, իսկական հաւատացողներն սրտերը, հաւատացողներն, որոնք տաճար են դալիս աղօթք և փառաբանութիւն վերառաքելու նրան, որ իւր հետ աշխարհ ըբերեց խաղաղութիւն և եղբայրութիւն:

Բայց ո՛ւր են այդ խաղաղութիւնն ու եղբայրութիւնը, որի դալստեամբ արդէն 19 դար է, որ քրիստոնեայ մարդկութիւնը հրճուած է: Ամեն մի քայլափոխում իրական կեանքը չի՞ հերքում արդեօք հրեշտակային աւետիքը: Ուր էլ մտիկ

անես, թէ անցեալում և թէ ներկայում-մենք չենք տեսնի ոչ աշխարհի մէջ խաղաղութիւն և ոչ մարդկանց մէջ հաճութիւն: Քրիստոնեայ ժողովուրդների պետական պատմութիւնը նոյնպէս լի է պատերազմներով, արիւնհեղութեամբ, փոխադարձ ատելութեամբ, զօրեղագոյների տիրապետութեամբ, ինչպէս էր մինչև քրիստոնէութիւնը ժողովուրդների պատմութիւնը: Պէտք է արդեօք կրկնել համաշխարհային ճշմարտութիւնը, թէ գոյութեան միջազգային կռուի երևոյթները այժմ աւելի կատաղի են քան հին պատմութեան անցեալ դարերում: Այժմ, արդարև, կարծես աւելի նուազ է զգացում ազգայնական առանձնութիւնը, քիչ է նկատում զանազան ազգութիւնների մէջ ատելութիւն մէկը միւսի վերաբերութեամբ սակայն ազգայնական մարդատեցութիւնը դեռ շատ զօրեղ է և այժմեան հասարակութեան մէջ, որի մասին մենք ստանում ենք շօշափելի ապացոյցներ քրիստոնեայ պետութիւնների պարլամենտական ժամանակագրութեան մէջ: Նայելով «ընտրեալ» իտելիգենտ մարդկանց ազգայնական ատելութեան այս կատաղի բռնկումներին, մարդս ակամայ կասկածում է, թէ արդեօք նախաքրիստոնէական հեթանոսութեան մէջ չէ՞նք: Ապաքէն այն էլ պէտք է ի նկատի ունենանք, որ հեթանոսը հետեղաբար էր վարում. նա իւր հաւատալիքին ու համոզմունքին չէր հակասում, երբ օտարազգիներին դո՛ւ էր դարձնում իւր ատելութեանը. նա կրօնական ու և է արգելք չունէր: Բայց երբ սիրոյ, ներողութեան, և Աստուծոյ առաջ ընդր մարդկանց ի Քրիստոս կատարեալ հաւասարութեան քարոզը ճշմարտութիւն դաւանող մարդիկ անզուսպ ատելութիւն են ցոյց տալիս դէպի այլազգիները, որքա՞ն զօրեղ պէտք է լինի նրանց սրտում ատելութիւնը, եթէ նրանց չէ հաշտեցնում նոյն իսկ նրանց հաւատը: Քրիստոնէական բարոյականութեան յառաջագիմութիւնը դեռ աւելի սակաւ է, կը նկատենք մենք, մեր հառաքական, անհատական և ընտանեկան կեանքում: Երեւմն շատ են խօսում, մարդասիրութեան յաջողութեան մասին, մեր ժամանակի մարդասէր գաղափարների մասին: Բայց ի՞նչ բանի մէջ է երևում այդ մարդասիրութիւնը, մինչև անգամ մի կողմն ղնելով նրա քրիստոնէական ընաւորութեան խնդիրը: Ասում են, անհետացել է ստրկութիւնը, քաղաքացիական և քրէական օրէնսդրութիւնը աւելի մարդասիրական է, դասակարգերի միջև յարաբերութիւնները աւելի են մեղմացել: Սակայն շատ շատերը ապացուցանում են, որ հին ստրկութեան փոխարէն նոր տնտեսական ստրկութիւն է երևան եկել, որի խստութիւնը այժմ աւելի զգալի է ստրկացածնե-

ըին քան հին անձնական ոտըկութեան կապանքները: Յրէնս-
 դրութիւնը յերաւի աւելի մարգասէր է դարձել, բայց ո՞վ կա-
 րող է ասել, թէ այն բոլորովին քրիստոնէաբար է վարուում դէպ
 ի մարդիկ. իսկ որ գլխաւորն է, իսկապէս իրականանում են
 այն սկզբունքները, որոնք տեսականապէս համարուում են օրէ-
 նսդրական: Ինչ վերաբերում է դասակարգերի միջև եղած յա-
 րաբերութեանը, այստեղ հազիւ թէ մի բան դէպի լաւը փո-
 խուած լինի քրիստոնէական երկար դարերի պատմութեան
 մէջ: Թէ առաջ և թէ այժմ, վերջ ի վերջոյ հոգօնները շահա-
 դործում են և պարտապան են դարձնում թոյլերին չքաշուե-
 լով ոչ միայն բարոյական պահանջից, այլ և մինչև անգամ
 ոտնակոխ անելով իրաւունքի սահմանները: Տարբերութիւնը
 միայն այն է, որ հին ժամանակներում գնահատուում և նա-
 խապատուութիւն տրուում էր ծագմանը, կոչումին, իսկ այժմ
 հոգօրութեան հմայքը տրուում է գլխաւորապէս իշխանու-
 թեան և հաստատութեան արտօնութեամբ: Դրա համար էլ
 կեանքի գոյութեան տնտեսական կռիւը այնպիսի սուր կեր-
 պարանք է ստացել այժմ, որպիսին չէ եղել երբէք: Նա ժո-
 դովրդի բոլոր հիւթը ծծում է և մարդկային միլիոնաւոր զո-
 հերով յարդարում է քաղաքակրթութեան ուղին: Կարո՞ղ ենք
 ասել թէ մարդկութեան քրիստոնէական պատմութեան մէջ
 անձը անվիճելի կերպով և բարոյապէս կատարելագործուում
 է: Բայց եթէ քրիստոնէական բարոյականութեան եղբայրու-
 թեան և սիրոյ սկզբունքները թափանցած լինէին անհատա-
 կան կեանքի մէջ, այն ժամանակ նրանք անկասկած կը
 կերպարանափոխէին հասարակական կեանքը, որովհետև հա-
 սարակութիւնը կազմուած է անհատներից և գործակցելով
 հասարակական կեանքին՝ կազմուում է անհատական տրամա-
 դրութիւններից: Դրա համար էլ քրիստոնէական յառաջադի-
 մութեան անյաջողութիւնը անհերքելի կերպով ապացուցանում
 է թէ քրիստոնէութիւնը թոյլ է անհատների մէջ: Բայց մաս-
 նաւորապէս նայելով ժամանակակից քրիստոնեայ մարդկու-
 թեան վարք ու բարքին, մենք յերաւի նրա մէջ գտնում ենք
 հեթանոսական տրամադրութեան բոլոր երևոյթները: Նոյն
 իսկ հեթանոսներն էլ բոլորովին գազան չէին. և զուրկ մարդ-
 կային զգացմունքից իրար չէին կլանում: Իսկապէս նրանք
 էլ այնպիսի մարդիկ էին, ինչպէս մեր ժամանակի մարդիկն
 են, և պատահում էին նոյնպիսի բարի, մարդասէր, և ազնիւ
 մարդիկ և ընդհակառակն, ինչպէս են քրիստոնեայ հասարա-
 կութեան անդամները: Հեթանոսական աշխարհի մեղ յայտնի

մարդկային բարքերից և մեզ ժամանակակից նոյն իսկ քրիստոնեայ ժողովուրդների բարոյականութիւնից դատելով՝ հիմք չկայ ենթադրելու թէ «լատ» և «լաւ» մարդկանց համեմատութիւնը այժմ դէպի շահաւէտ կողմն է փոխուել: Ի հարկէ կան կենցաղավարութեան այնպիսի գծեր, որ յատուկ էին հեթանոսութեան և այժմ անհետացել են բոլորովին: Բայց դրան մեծ կարեւորութիւն պէտք է չտալ, ի նկատի ունելով մ'յն տրամադրութիւնը, որը երևան է եկել «ի մարդիկ հաճութիւն» բառերով: Մնում է քրիստոնեայ ընտանիքը: Մի՞թէ նրա մէջ որ և է առաջադիմութիւն չէ գործել քրիստոնէական կրօնքը: Պէտք է չկրկնենք յայտնի գատողութիւնը, թէ քրիստոնէութիւնը ընտանիքում բարձրացրել է կնոջ նշանակութիւնը, ամուսինների ծնողների, զաւակների և ըն- յարաբերութիւնը աւելի է մարդկային դարձրել: Այս բոլորը որոշ մօքով ուղիղ է: Բայց խոստովանենք խզմտանքով, խաղաղութիւնն ու սէրը մեզ ժամանակակից ընտանիքի մէջ աւելի է քան հեթանոսների մէջ, որոնք չգիտէին քրիստոնէութիւնը: Այսպիսի համեմատութեան ժամանակ, ի հարկէ պէտք է վեր առնել հասարակութեան այս կամ այն դասակարգի ընդհանուր զարգացման համապատասխան աստիճանը: Թէև այդպիսի համեմատութեան հետևանքը ճիշդ էլ չլինի, բայց որքան գիտենք, միթաբական էլ չէ: Գուցէ առաջ սարդկային զգացմունքները աւելի կոպիտ էին արտայայտուում, մարդկային փոխադարձ յարաբերութեան մէջ աւելի անհամբեր էին: Բայց ամեն ոք քաջութիւն չի ունենայ այժմեան ընտանիքը համարել լի սիրով և խաղաղութեամբ, առ այդ շատերը քաջութիւն չեն ունենայ:

Ուրեմն «խաղաղութեան և ի մարդիկ հաճութեան» աւետիքից 19 դար յետոյ էլ, հարկ է տրտմութեամբ խոստովանել թէ այն՝ ինչ որ իրականութիւն պէտք է լինէր, գեռ ակնկալութեան առարկայ է, ինչպէս էր Քրիստոսից առաջ: Եւ յոյս էլ չկայ, թէ ապագայում երբ և իցէ իրականութիւն կստանայ կեանքի այդ իդէալը, որ աւետել էին քրիստոնէութեան առաջին աւետաբերները իրանց նուագում: Նայելով քրիստոնեայ մարդկութեան զարգացման ընթացքին, տխրութեամբ նկատում ենք, որ քրիստոնէական դադափարը չէ աճում, այլ ընդհակառակն, թարշամում է: Քաղաքակիրթ օշխարհի քրիստոնեայ ժողովուրդները արագօրէն մօտենում են այն սահմանին, ուր ոչ միայն քրիստոնէութիւնը, այլ և ընդհանրապէս կրօնական հաւատը կորցնում են հեղինակութիւնը, և տոգորում են կամ անկերպարան, անորոշ կրօնական տրամադրութեամբ և

կամ տարակուսութեամբ ու անհաւատութեամբ: Յոյս չկայ թէ նրանց մէջ գոնէ քրիստոնէական բարոյականը կը բարձրանայ: Մեր ժամանակի գաղափարական հոսանքները ոչ թէ քրիստոնէական կրօնի հիմքի վերայ, այլ նոր տիպի զանազան անհաւատ մտածողների սօցիալական տեսութիւնների նիւթապատանական հաշիւների վերայ են հիմնուում: Յոյս դնել նոր ժողովուրդների նոր քրիստոնէական քաղաքակրթութեան վերայ, ժողովրդի, որ ապագայում պատմութեան բեմի վերայ երևելու է, թէ և ցանկալի է, բայց քիչ հաւանական է: Ի դուր չեն տեսում, թէ պատմութիւնը կրկնուում է: Եւ եթէ յիշուի, պատմական կեանքի հրապարակում երևէին թարմ քրիստոնէական ոյժեր, դրանք էլ անկասկած կը կատարէին իրանց պատմական կեանքի զարգացման շրջանը այնպէս, ինչպէս կատարել և կատարում են Եւրոպայի այժմեան ժողովուրդները:

Բայց ի՞նչ է նշանակում մինչև այսօր երգւող նուագը քրիստոսի գալստեամբ աշխարհում խաղաղութիւն և մարդկանց մէջ հաճութիւն հաստատուելու մասին: Միթէ՞ այդ խօսքերը խաբուսիկ հրապոյր են և կամ անիրագործելի երազ: Ոչ: Բայց դրանք, հաւանօրէն, նշանակում են այն, ինչ որ հնարաւոր է գործել և ո՛չ այն՝ ինչ որ անհրաժեշտ է: Քրիստոս աշխարհ բերեց խաղաղութիւն և եղբայրութիւն, ոչ այնպէս պատրաստ դրութեան մէջ, որ հրաշագործ ուժով յանկարծ կերպարանափոխէր մարդկային կեանքը, այլ նա միայն մարդկանց ցոյց տուեց հնարաւորութիւնը՝ հասնելու մէկին և միւսին: Քրիստոսի վարդապետութիւնը ինքն ըստ ինքեան իւր մէջ ամփոփում է ամեն տեսակ թշնամութիւն հաշտեցնելու և փոխադարձ ոէք հասաւորելու գրաւականը. սակայն որպէս զի իսկապէս ստեղծուի այդպիսի քրիստոնէական տրամադրութիւն՝ պէտք է ամբողջովին համակուել քրիստոսի վարդապետութեամբ, իւրացնել նրան բոլոր էութեամբ, յարմարուել նրա հետ, մինչ այն աստիճան, որ իւր կամքը բոլորովին հպատակեցնի իւր քրիստոնէական գիտակցութեանը: Բայց այդ միշտ էլ պահանջ է և պահանջում է քրիստոնեայ մարդկութեանը: Բանականութեամբ և մասամբ էլ սրտով ընդունելով քրիստոնէութիւնը, մարդիկ միշտ էլ համարեա սակաւ անգամ են համակուում նրանով, դրա համար էլ կեանքն ու դաւանութիւնը դժուարանում են լիովին համաձայնել իրար հետ: Քրիստոնէական քաղաքակրթութեան այս թոյլ տեղում էլ թագնուած է նրա թուլութեան գաղտնիքը, որով չի կարողանում իսկապէս կերպարանափոխել մարդկային կեանքը և իրապէս իրա-

գործել մարդկային ընկերութեան իդէալը, որ նկարագրուում է վերև յիշուած օրհներգութեան մէջ: Բայց այս բանի մէջ մեղաւոր է ոչ թէ ինքն քրիստոնէութիւնը, այլ մարդկութիւնը, նա շատ առերևոյթս է իւրացնում աւետարանական քարոզութիւնը, չափազանց անուշադիր է վերաբերում հաւատի ներշնչումներին ու խղճի ձայնին և չափազանց դանդաղ է ունկնդրում քրիստոնէական գիտակցութեան պահանջներին: Այստեղից է մշտական, քրիստոնէական պատմութեան ամբողջ ընթացքում, հաւատի և կեանքի այս հակընթացութիւնը, և այն փոքրօքրութիւնը, որ իւրաքանչիւր քրիստոնեայ և քրիստոնեայ հասարակութիւն կարծում է, թէ քրիստոնէութեան պահանջները անիրագործելի իդէալներ են:

Յուսամք լաւագոյն ապագայի, հաւատացեալ մարդկութեան աւելի քրիստոնէական եռանդ ցանկանա՞նք, հրաւիրե՞նք ըստ ուժի գործ դնել իսկական քրիստոնէական ընկերութիւն ստեղծելու: Այս ըստ իմ, կարծես ի զուր կը լինէր այն հոգեկան միջնորդում, որի մէջ ապրում է այժմեան քաղաքակիրթ աշխարհը: Եթէ հաւատի դարերում, վառ բարեպաշտութեան դարերում, քրիստոնեայ ժողովուրդները չկարողացան ստեղծել Աստուծոյ երկրաւոր թագաւորութեան նոյն իսկ ամենահեռաւոր նմանութիւնը, ապագայում արդէն, իհարկէ չեն ստեղծի: Սրա համար էլ կրկնելով հազարերորդ անգամ հրեշտակային հանդիսաւոր օրհներգութեան բառերը, մնում է միայն ցաւել տկար մարդկութեան վերայ, որ 19 դար առաջ ստացել է սիրոյ և խաղաղութեան մեծ գրաւականը և չի կարողացել օգտուել այս երկնային շնորհով:

Թարգմ. Յուսիկ Արքեպ.

